

ЛЮДИНА ЯК СУБ'ЄКТ ІСТОРІЇ В РОМАНІ «БО ВІЙНА – ВІЙНОЮ...» Р. ІВАНИЧУКА

Горбач Н.В., к. філол. н., доцент

Запорізький національний університет

Стаття присвячена дослідженню роману “Бо війна – війною...” Р. Іваничука крізь призму постановки і художнього вирішення письменником проблем свободи особистості, морального вибору, зради, зміни світовідчуття людини в критичних ситуаціях.

Ключові слова: батьківщина, зрада, історія, особистість, свобода.

Горбач Н. В. ЧЕЛОВЕК КАК СУБЪЕКТ ИСТОРИИ В РОМАНЕ “ПОТОМУ ЧТО ВОЙНА – ВОЙНОЙ...” Р. ИВАНИЧУКА / Запорожский национальный университет, Украина.

Статья посвящена исследованию романа “Потому что война – войной...” Р. Иваничука сквозь призму постановки и художественного решения писателем проблем свободы личности, нравственного выбора, предательства, изменения мироощущения человека в критических ситуациях.

Ключевые слова: родина, предательство, история, личность, свобода.

Horbach N. V. PERSON AS A SUBJECT OF HISTORY IN R. IVANYCHUK'S NOVEL “BECAUSE WAR IS WAR...” / Zaporizhzhya National University, Ukraine.

The article is about research of R. Ivanychuk's novel “Because war is war...” through the prism of artistic formulating and solution of problems of individual freedom, moral choice, betrayal, changing worldview of man in critical situations.

Key words: motherland, betrayal, history, personality, freedom.

Звертання Р. Іваничука в художній прозі до цілої низки морально-етичних, соціально-історичних, ментальних проблем – аберації історичної пам'яті, безпам'ятства, колоніальної експансії імперій, національного зрадництва – ніби запрограмоване його першим історичним романом “Мальви”. Письменник розумів, що в період ідеологічної заангажованості історичної науки художня історична проза спроможна порушувати важливі морально-етичні проблеми, здійснювати філософські узагальнення, виявляти важливі паралелі між минулим і сьогоденням.

У “Нешоденному щоденнику” письменник наголошував: “...мою свідомість водно діймає переконання, що майбутньому читачеві достовірні свідчення будуть набагато цікавіші, ніж змодельовані під власний світогляд і досвід письменника сюжети, які не є документальним відбитком проминулого часу й представляють лише авторське артистичне вміння бачити світ у спектрі власних смислів, а не у світлі конкретної правди” [5, с. 4]. Ці слова письменника екстраполюються не лише на його щоденникові записи, мемуари, нариси, а й на художню прозу, зокрема, історичну романістику, в якій письменник охопив майже всі найважливіші періоди історії України.

Важливе значення для вирішення проблем поетикальної еволюції історичних творів Р. Іваничука мали дослідження “Історична романістика Романа Іваничука та її місце в розвитку жанру” С. Андрусів (1987), “Роман Іваничук. Літературно-критичний нарис” М. Слабошпицького (1989), “Поетика історичної прози Романа Іваничука (особливості часопросторових концепцій)” М. Беліченко (2007). Проте, незважаючи на знаковість літературного доробку Р. Іваничука в контексті розвитку української історичної прози, у процесі утвердження національної культури, до цього часу в ньому відкритою залишається низка проблем, які досліджені епізодично, поверхово або й чекають на свого дослідника. Звертання до роману Р. Іваничука “Бо війна – війною...” зумовлене художньою вартістю твору й відсутністю літературознавчого аналізу обраного аспекту. Метою цього дослідження є аналіз проблем свободи особистості, морального вибору, зради, зміни світовідчуття людини в драматичних обставинах.

Майбутній письменник виховувався в атмосфері “розумного націоналізму” (С. Голубка), вірець якого він вбачав в особі свого батька. Роман “Бо війна – війною...” також пройнятий цим розумним націоналізмом – почуттям любові, поваги до рідної землі. В одному з інтерв'ю письменник сказав: “У літературі нашій, як і в будь-якій іншій, повинна превалювати естетика. Бо поки що превалює політика. Вона постійно літературі заважає, але, з другого боку, ми з об'єктивних причин не можемо від політики відійти ще з часів Франка... Єдина заангажованість, від якої, я вважаю, ніколи не слід відмовлятися – це національна заангажованість. І це природно, бо не можна відмовлятися від рідної матері” [7, с. 7].

Герой роману Р. Іваничука “Бо війна – війною...” Євген Шинкарук приїжджає на Північ, де пройшла частина його життя: сюди тридцять років тому, коли після війни на Західній Україні здійнялася нова хвиля сталінських репресій, він був засланий у Воркутинський 349-й концтабір: “... колись я ридав чорними сльозами, як мене, ні в чому не повинного підлітка, приреченого на багатолітне табірне поневіряння, вивозив із Галичини до Воркути арештантський ешелон, а нині розчулююся, зустрічаючись із неозорими просторами тундри, яку в ті гіркі роки, ненавидячи й проклинаючи щоденно, підсвідомо й несподівано для себе так широко полюбив” [3, с. 5]. Та Євген приїхав сюди не задля екзотики. Він хоче, по-перше, “у

добровільному повторенні неволі пригадати, з яким почуттям жили, гинули в концтаборах і виживали люди його покоління” [3, с. 251]. А ще більше йому хочеться розгадати почуття, з якими “у соловецькій безвісті” жили люди з покоління його батька і стрійка Михайла Шинкарука, січового стрільця, сотника УПА, потім видатного вченого-полярника, викладача Харківського університету, засланоного на Соловки в 1937-му.

Прототипом Михайла Шинкарука став рідний дядько письменника Михайло Миколайович Іваничук – український вчений-геоморфолог, який випередив виправу російського дослідника І. Папаніна на Північний Полюс в 1937–1938 рр. Народився він 1894 р. на Івано-Франківщині, закінчив Коломийську гімназію. Як і герой роману, навчався на філософському факультеті Львівського університету. Навчання перервала Перша світова війна і Михайло записався добровольцем в Українські Січові Стрільці (УСС). Воював у званні підхорунжого на території Східної України, брав участь у битві за Львів (Листопадовий чин) у 1918 р. У 1920 р. полк, в якому він служив, увійшов до складу ЧУГА (Червона Українська Галицька Армія). Був схоплений у полон поляками, а незабаром емігрував до Чехословаччини. Там, у Карловому університеті, закінчив розпочату у Львові освіту, блискуче захистив дисертацію. Працював в Українському Вільному педагогічному інституті імені М. Драгоманова в Празі. Під керівництвом професора Степана Рудницького проводив геоморфологічні дослідження в Закарпатті. Потім С. Рудницький опинився в Радянській Україні, куди запросив свого учня на роботу в Український науково-дослідний інститут географії і картографії в Харкові. М. Іваничук брав активну участь в інститутських експедиціях, а в 1931 р. був запрошений до складу експедиції на Землю Франца-Йосифа, як головний геолог і геоморфолог. У 1932–1933 рр. М. Іваничук очолив експедицію на Землю Франца-Йосифа і провів там чотирнадцять місяців. Після повернення написав і 1934 р. в Харкові видав українською і російською мовами працю “14 місяців на Землі Франца-Йосифа”. Готувався до експедиції на Північний полюс і до Антарктиди, але в 1937 р. був заарештований і розстріляний за рішенням “трійки” [див.: 5, с. 138–139]. Усі ці факти біографії прототипа знаходять художню реалізацію в романі “Бо війна – війною...”.

Спогади Євгена про минуле викликані не так місцем його перебування, адже приїздить на озеро Ямба-то він не вперше, як зустрічю зі Степаном Пеньковим – колишнім “кумом”, тобто оперуповноваженим окремого табірної пункту Сорок другої шахти, де й відбував заслання молодий Шинкарук. На цій шахті у 1953 р., після смерті Л.Берії, в’язні оголосили мирний страйк із вимогою не лише пом’якшити умови перебування, а й переглянути справи тих, хто був заарештований незаконно. Відповіддю ж на їхні вимоги став спланований розстріл страйкарів на подвір’ї табору. І хоча Євгенові було відомо, що першим у беззбройних людей вистрелив саме Пеньков, він до пори не виказує перед товаришами його минуле.

Цей моральний “аванс” Пеньков не виправдовує і в критичній ситуації, коли в призначений час вертоліт не забирає відпочивальників, виявляє своє справжнє ество, заявляючи, що “ще прийдуть люди, які наведуть порядок...” [3, с. 135]. Певною мірою читач уже готовий до такого розвитку подій, бо Пеньков і раніше уже не пройшов випробування на людяність, коли заради прохарчування підстрелив куріпку, прирікаючи її пташат на смерть. Дисонує вчинкові Пенькова настрої інших чоловіків, які, попри своє нелегкі долі, не втратили тремтливого ставлення до всього живого, надто ж, коли побачили, як “до вогнища гусачком, перехняблюючись з боку на бік, прямують п’ять пухнастих пташенят з відрослими крилами. ...кожен думав про те, як їх порятувати, і кожен знав, що врятувати не вдасться” [3, с. 67]. Найбільшим осудом на адресу горе-мисливця є по-чоловічому скупі слова Юри Ніструла: “Що ти наробиш? Ти ж убив маму, сволото!” [3, с. 67].

У Євгеновій компанії його доля не є виключною. Юрі Ніструлу також “доля судилася така, що тяжко й пояснити, звідки в нього доброта й інтелігентність” [3, с. 10]. Вихованцем дитбудинку він став через знівечене режимом життя його матері. Але попри життєві обставини, він виступає моральним антиподом Пенькова, бо, за словами Євгена, “від нього випромінюється на друзів і на мене доброта” [3, с. 10]. Двоє ж інших товаришів Шинкарука – Віктор Горбов, колишній вільнонайманий лікар у табірному пункті, та Федір Янченко, колега по автотранспортному господарству, хоч і не мали табірної досвіду, та змогли протиставити системі подвиг щоденного утвердження людського в собі.

У романі є ще один персонаж – скиталець Михайло. Про зустріч із чоловіком, який одинаком проживав поблизу Михайлівських озер, розповів Федір Янченко. Багатолітній в’язень воркутинського табору, який навіть після звільнення не захотів повертатися до людей, постав перед читачем як приклад людської незламності. Біографічні збіги (спільні ім’я, професія полярника, факт утечі з Соловків) нібито зароджують у душі Євгена сподівання, що в особі північного пустельника йому вдасться віднайти свого дядька. Деякий час скиталець змальовується то як персонаж табірної міфотворчості, то як виплід запаленої гарячкою свідомості Євгена. Насправді ж, Євген увесь час був переконаний, що скиталець не є його родичем, він – медіум, що допомагає Шинкаруку “глянути на людину з передвоєнного табірної потойбіччя, заговорити з нею, ствердити для себе, що не розірвалася ланка між поколіннями невільників, що через нас, які вижили й діждалися свободи, старше покоління страждальців передає досвід свого життя у пам’ять нащадків” [3, с. 149]. Збереження пам’яті про своє минуле як запорука побудови майбутнього, уникнення колишніх помилок – один із найуживаніших мотивів в історичній прозі Р. Іваничука.

Письменника, як і його героя, тривожить недоля власного народу, і однією з причин такого стану він вважає відсутність національної гордості: “і Шотландія, і Польща – теж залежні народи. Та жоден поляк не обізвав себе ляхом, росіянин – кацапом, німець – швабом, а українець, щоб запобігти в сильнішого ласки, поймаючи себе і рутенцем, і хохлом, і галушечником, та ще й при цьому принижено посміхнеться” [3, с. 33]. Автор намагається різними засобами й у різний спосіб наголосити на проблемі національного гніту. Чи не найдошкульніше йому вдається досягти цього в епізоді оплакування повішеного чоловіка, коли очманіла від горя жінка голосила: “Та чого ти назвав себе русином, коли споконвіку був худобиною!” [3, с. 56].

У доробку на історичну тему, який складається з близько 20-ти романів та кількох десятків повістей та оповідань, письменник неодноразово намагався з’ясувати чинники внутрішньої опірності нашого народу, що й допомогли йому вистояти, зберегти свої культурно-психічні особливості, традиції. Р. Іваничук дійшов висновку, що не менш важливою за готовність збройно відстоювати свої права була діяльність розуму, мислення. Саме вона забезпечувала єдність нації тоді, коли зброя виявлялася нерезультативною. Так про це, наприклад, у повісті “І земля, і зело, і пісня” говорить Данилові Галицькому співець Митуса: “Сам кулак уже не допоможе. Час тяжкий, то й зброю ліпшу треба мати. Не лише меч важитиме віднині – сильніша зброя від меча – мисль” [4, с. 21].

Наскрізна ідея роману “Бо війна – війною...” – доля України – також увиразнена авторською концепцією “меча і мислі”. Доводить це автор введенням у роман цілої низки життєвих доль українських письменників, культурних діячів – Мирослава Ірчана, Миколи Хвильового, Миколи Куліша, Тараса та Івана Крушельницьких, Леся Курбаса, Миколи Трублаїні, і звісно ж, Івана Франка. Показовим є навіть той факт, що останньому присвячено окремий підрозділ роману. Саме його життя і творчість стають джерелом асоціацій з українською історією: “Прийшов він до нас, закоханий і пошлюблений, у позиченому фракку; вийшов за кафедру вчити народ у позиченому костюмі, заробляв він на хліб в наймах у сусідів, поклали його на смертне ложе в подарованій сорочці, і поховаємо його нині в чужому гробівці. Чи ж то така наша доля – завжди в чужому?” [3, с. 114]. Роздуми над творчим феноменом Тараса Шевченка та Івана Франка переростають у розмірковування над причинами того, що український народ не може відбутися на міжнародній арені як нація: “Нас учили сини кріпаків і ковалів. Аристократи духу із черні. А може, звідси й лихо наше, що обласоружений справжнім і проїдений фальшивим аристократизмом світ не хоче визнати наших апостолів Духа з плебейським тавром і висилає проти них апостолів черні з тавром аристократів?” [3, с. 115]. Важливою проблемою суспільного життя України, на думку Євгена, постає відсутність “новітнього Єгошуа Навіна” – духовного проводиря. Та попри ці нерозв’язані проблеми й навіть те, що “вмер Мойсей на межі Ханаану”, фінал підрозділу “Похорон Франка” звучить оптимістично: “Лунає над світом Франкове слово, не дає нам запастися в ліниву дрімоту, кличе до праці. А в ній – сенс нашого буття і наше майбутнє” [3, с. 116]. Уже пізніше, пам’ятаючи, як прокляття, що українці “віками ходили в чужих мундирах”, українські січові стрільці вдягли власні мундири, а на озброєння взяли слово свого пророка – І. Франка: “«Довершилась Україні кривда стара, – Нам пора для України жить!»”

Страшний у своїй абсурдності терор проти діячів української культури, українського слова підкреслюється в романі “Бо війна – війною...” фактом арешту Василя Мисика, якого не оминула доля в’язня сталінсько-беріївських таборів. Письменника, що вперше був заарештований у листопаді 1934 р. за звинуваченням у приналежності до ОУН і підготовці терактів проти керівників партії та уряду, через півроку за браком доказів проти нього звільнено. Проте вже в липні 1935 р. особливою нарадою при НКВС СРСР В. Мисика було засуджено до п’яти років виправно-трудова робіт, які поет відбував на Соловках. Р. Іваничук через вдавано блазеньський стиль наголошує на відсутності логіки істини в цьому арешті: “Заарештовано замість драматурга Василя Минка поета Василя Мисика. Помілилися? Ну й що? Зате є гарантія, що Мисик уже ніколи державі не зашкодить” [3, с. 179].

Тема письменника і письменства є закономірною і для цього роману, і для всієї творчості Р. Іваничука. По-перше, вона надає авторові історико-біографічний, фактографічний матеріал для розробки його концепції “меча і мислі”. А по-друге, вона “запрограмована” сімейною історією письменника. “У моїй родині, – зазначав він, – “бродив” письменник здавна: мій вуйко Онуфрій, мамин брат. Він загинув у польській армії ще за Польщі десь на маневрах, мав збірку поезій. Яків Оренштайн уже готував її до видання – і лише нагла вуйкова смерть перервала цю затію. Батько писав, весь час щось писав, дуже цікаві записи залишив, мав літературний хист. Стрийко Михайло був учений-географ, його розстріляли... Брат мій Євген після виходу з тюрми написав “Записки каторжанина”. То знаменита річ! Але реалізувався цей письменник у мені. Бо найкращі були умови для мене ... Попав у такий час, що я “планувався” як письменник” [1].

Сюжетний час роману розширюється за рахунок введення ретроспективних епізодів. Так, історія перебування Євгена на озері Ямба-то стає своєрідним обрамленням, яке розмикається передусім спогадами його родичів – батька Івана, його брата Михайла, Михайлової дружини Ніни Краузе, матері героя, Катерини Шепетюк, її брата Григорія. Цим спогадам автор надає різноманітних художніх форм. Так, Спогади дядька Михайла передаються через його листи, щоденникові записи, виклад змісту книги “14 місяців на землі

Франца-Йосифа”, спогади батька – через записки та розповідь. У формі розповіді втілюються і спогади матері, Григорія, Ніни Краузе.

У романі широко використовуються ретроспективні плани, у яких через спогади персонажів відновлюються події зв'язки. Минуле й сучасне Євгена, Михайла та інших героїв у їхній свідомості викликають суцільний потік думок та емоцій. Гострота, з якою героями переживаються події минулого, свідчить про драматизм і їхньої індивідуальної, і суцільної історії. За допомогою зміни часової послідовності подій, ретроспекцій створюється не лише відчуття психологічної динаміки, але й проектування фактів історії на сучасність і майбутнє. Так, у романі Р. Іваничука “Бо війна – війною...” є епізод, що змальовує весну 1933-го р., коли на вулицях Харкова лежали трупи жертв голодомору, а М. Хвильовий палко обговорював у письменницькому середовищі проблеми соціалістичного реалізму... Безперечно, що автор не волів цим звинувачувати в бездіяльності і байдужості представників ще не розстріляного відродження, а лише показати небезпеку перебування людини в полоні своїх ілюзій, хай і найблагодійніших, як побудова безкласового, справедливого суспільства, сприйняття “очима серця”, а не розуму суцільних подій... Натомість Михайло, що саме в той час здійснював географічну експедицію берегами Дніпра від Чернігова до Херсона, порівнює свою подорож із зішесттям у пекло: “безлюдні села-привиди, які не подавали ніяких ознак життя: обложні поля довкола, чорні ями вікон у спорожнілих хатах, бур'яни й чортополох на подвір'ях, завалені тини, ніде не загавкає собака, не засокорить птиця, навіть диких птахів не чути – мертво довкола й нема кого спитати, що ж трапилося, куди поділися люди” [3, с. 168]. Трагізм ситуації увиразнюється цитуванням Т. Шевченка (“Ніхто не вийшов вранці з хати, щоб їх сердешних поховати”), чи ще страшніших рядків П. Тичини (“Чорнозем підвівся і дивиться в вічі, і кривить обличчя в кривавий свій сміх...”) [див.: 3, с. 168]. Цей епізод спонукає читача до проспективних розмірковувань про те, щоб в історії України ніколи не повторилося подібне знецінення людського життя в умовах тоталітарної політики.

Проблема зради є однією із основних у творчості Р. Іваничука. З її дослідження він почав як творець історичних романів, власне, його перший історичний роман “Мальви” і дав ганебному явищу відступництва назву, яка вже давно вживається в найширших контекстах. “Я першим, – наголошує Р. Іваничук, – назвав це яничарством. Тема зради йде від Шевченка, Франка. Це хвороба кожної нації, але особливо небезпечною вона була для упослідженої нації. Майже невиліковна” [1]. Зауважимо, що оскільки через ідеологічні обставини роман тривалий час залишався табуйованим, то на пострадянському просторі на позначення цієї провини майже через два десятиліття після Іваничуківського твору утвердилася назва “манкуртство” (від розказаної Ч. Айтматовим у романі “Буремний полустанок” (“І понад вік триває день”) легенди про раба-відступника, позбавленого пам'яті про минуле). Серйозність авторської настанови на пізнання причин, механізмів відступництва засвідчив пізніше і твір “Ренегат”, написаний, за авторським зізнанням, на основі спостережень над життєвим і творчим шляхом Б. Олійника. Твір, що за розгорнутістю сюжету, повнотою розкриття характеру головного персонажа та наявністю низки другорядних, обсягом є повістю, Р. Іваничук визначає як студію, тобто невелику наукову розвідку, що порушує важливі проблеми. Успішні експерименти автора в сфері жанру добре відомі (згадаймо роман-легенду, роман-псалом, роман-диспут, роман-сповідь, роман-притчу, роман-реквієм, повість-візію тощо), проте ця дефініція не несе ознак жанрової інтеграції, а лише підкреслює ґрунтовність авторської інтенції на вирішення питання зради засобами художнього пізнання.

Розробкою теми зради письменник займається й досі. За його словами, її він бачив всюди, бо “хто пережив окупацію більшовизму, той постійно стикався зі зрадою. Мого брата “упівця” зрадив його товариш і т. д. Я страждав через ренегатів і люди через них страждали. Зрадництво не можна викоринити. Але свого часу, я зрозумів, що про нього варто говорити. Бо для того щоб не стати зрадником треба мати рецепт від тої зради... А рецепт може дати лише письменник. Я мусив дати цей рецепт, бо мусив і мушу служити своїй нації, своєму народу” [2, с. 4].

Роман “Бо війна – війною...” не став винятком. У ньому письменник наголошує, що ренегатство – це вада нашого суспільства, спровокована віковою неволею, чужоземними режимами, які спонукали людину до зради, втрати національної ідентичності, народної моралі. Зрада – це найтяжчий, найжорстокіший гріх. У романі на шлях зради стає сільський вїйт Шепетюк. Він видає вчительку Шубертівну, котра доглядала хворого офіцера Кастуся Міцкевича – білоруського поета Якуба Коласа. Письменник доводить, що життя після такого вчинку для зрадника – хоч і не фізичні, але не менші тортури. Стара Шепетючка не виправдовує вчинку чоловіка, проте намагається зрозуміти його відступництво з людської точки зору: “то такий страх був тоді – кожний міг схибнутися” [3, с. 145]. Та позиція письменника тут однозначніша: він розглядає зраду як спадкоємний гріх: зрадник Шепетюк згодом помре в безумстві, зражений власним сином, який відмовляється відвідати батька: “Катруся через щілинки між пальцями дивилася на брата з надією, і судомилася її душа від того, що бачила: у Грицевих очах не було ні жалю до матері, ані осуду чи виправдання батькового вчинку – тільки страх за свою опінію” [3, с. 145].

Письменник неодноразово в інтерв'ю та мемуарах наголошував, що зрада буває різною і тому треба усвідомлювати, чи ми маємо справу зі зрадою за гроші, що є найнищівшим гріхом, чи зі зрадою під

тортурами. “Ми ... спочатку мусили витримати допити; тобто ніхто їх витримати не міг – ми признавалися до найтяжчих провин, яких ніколи не вчинили й навіть не знали, як могли б їх вчинити” [3, с. 255], – розвінчує письменник вустами скитальця нелюдську сутність радянського режиму. Масштаби його злочинів проти людства автор підкреслює цитуванням журналу “Соловки”, в якому говорилося, що «арешт ста чоловік є для держави кардинальнішим вирішенням питання про ліквідацію небезпеки для країни, ніж перебування одного злочинця з їхнього середовища на волі» [3, с. 255]. При цьому Р. Іваничук підкреслює, що ніхто не задумувався над сенсом арешту ста чоловік, коли між ними не було жодного злочинця. Письменник тут наголошує, що є види зради, яким потрібно протидіяти, але які не можна суворо засуджувати.

Через прийом паралелізму автор передає процес протистояння людини і режиму: “тундра погнула, поламала острівці лісу, вчепилася до коріння вічною мерзлотою, покрутила вітрами гілля, поколола морозами стовбури, та все ж... Учепившись чепірначчям одне за одного, віддавши для життя енергію своєї краси і зросту, покручені, згорблені, зав’ялі, та непокорені стоять деревця. Стоять! Чи ж то не так само вижив і я серед мерзлоти людського сумління, витративши на виживання час і сили, призначені для творення?” [3, с. 255]. Та Р. Іваничук не схильний ідеалізувати своїх героїв, навіть Євгена, який стає рупором його світоглядних, морально-етичних орієнтирів. Перебування Шинкарука в тундрі – це ще й історія долання страху всередині себе, бо збереження людського єства мало для його психіки свої наслідки: “мара страху кільчитьсся, пускає бліді пагони, упивається щупальцями, немов спрут, у живу душу й висмоктує рештки спокою, віри, рівноваги” [3, с. 178].

Євген, знайшовши в тундрі корча, що нагадував потвору, вирішує вирізати з нього спрута, щоб на цей ерзац-об’єкт перенести свій страх: “подібно карпатським язичникам, мольфарам, він відчужить від себе у вирізьбленій потворі прикрі спогади, що мучать до сьогодні, і зло, яке так люто нагадувало про себе під час суперечки з Пеньковим...” [3, с. 161]. Звільнення героя в кінці твору від багатолітньої тривоги втілює авторську настанову, згідно з якою людина повинна знайти в собі сили звільнитися від страху, ввійти в нове життя.

До речі, подібний “психотерапевтичний” прийом візуалізації страху, тривоги прозаїк використовує в романі “Торговиця”, де головний герой Олесь Шамрай, також колишній політв’язень, “вишукуючи ... дубові й грабові покручі, полишені бурями, приносив їх додому, невпинно видобував з їхніх закоряжених тіл страхітливі подоби й називав їх іменами бузув’ївів, які калічили протягом десятиліття його долю. Чи були вони достоту схожі на тих злочинців, які майже ціле століття панували на його землі, – не мав певності, проте їхні брудні парсуни уміцнювали в Олесеві лиху про них пам’ять: вони відображали сутність його знівченого життя...” [6, с. 7]. Позбавляється герой від них лише тоді, коли відчуває психологічне звільнення від тягаря минулого.

Назву творові дав весело-бравурний “Обозний марш”, а точніше інша його назва – “Бо війна – війною...”. Автор її слів і музики Левко Лепкий – молодший брат письменника Б. Лепкого – композитор, публіцист, поет, прозаїк, редактор, видавець, художник, просвітницький діяч. Ця стрілецька пісня стала класичним прикладом не лише зображення в іронічно-сатиричному плані фронтового життя:

Бо війна – війною, вісьта-війо!
В тім є Божа сила, гатьта-війо!
Як не заб’є тебе гостра куля,
То копитом, замість кулі, вб’є кобила [3, с. 78].

Ці ж слова, винесені автором в епіграф твору, свідчать про її глибший, ніж вояцька бравада, зміст, бо епіграф як ключ до розуміння авторського задуму, ідейних, жанрово-емоційних і стилевих особливостей виконує важливу роль, розширюючи семантичні кордони авторського тексту. Він свідчить про складну інтегрованість морально-етичних, філософських істин. Адже і автор, і його герої розуміють, що “війна – не тільки фронт, а повсякденне людське життя у всіх проявах: фронт і тил, героїзм і маркіранство, рев гармат і пісня, любов і ненависть, – тож несправедливо протиставляти фронтовиків тилівикам, загиблих – новонародженим, найдених – голодним, скалічених – уцілілим; війна – це круговерть, хаос, у якому кожної миті можна перейти з одного становища в інше: ніхто не може гарантувати для себе цілковитої безпеки” [3, с. 108]. Основною функцією епіграфа тут визначається діалогізуюча функція – введення іншої, неавторської точки зору, адже сприйняття епіграфа роману розраховане на залучення контексту, з якого епіграф узято.

Р. Іваничук назвав написання роману “Бо війна – війною...” помстою за занепашену долю свого дядька та його родини, але ця “помста” дала йому можливість не лише розповісти про першого українського полярника, але й дивним шляхом за допомогою твору розшукати свого двоюрідного брата, якого ніколи не бачив, але в існування якого завжди підсвідомо вірив. Роман, який продовжив самотійне життя, випадком був прочитаний американцю Ервіну Бергману його знайомою-українкою. І виявилось, що Ервін, який рано осиротів і був вихований родичами-німцями по лінії матері, згадав своє родове прізвище і впізнав чулу в дитинстві історію свого батька – Михайла Іваничука.

Ніби на підтвердження міркувань свого героя, якими завершується роман (“Ці могилки, немов дороговкази, показують шлях до людяності й доброти. Треба їх повсюдно знаходити на оскверненій злом землі і йти за ними в пошуках справедливості, зневаженої колись людською глупотою. ... Про все це я колись напишу” [З, с. 260]), та доказ того, кожна сім’я спроможна дослідити свою історію, письменник відтворює пошук власного родоvodu в есе “Сліди на піску”. Але в ньому він акцентує увагу не на своїй особі, а на постаті рідного дядька Михайла Іваничука, закатованого в більшовицьких застінках. Цим твором автор стверджує, що ніколи не кануть у вічність сліди, які лишає на своїй землі чесна людина.

Життєва історія старшого брата Євгена – учасника боїв УПА, довголітнього в’язня більшовицьких таборів – згодом отримає розлогіше художнє втілення в триптиху “Вогненні стовпи”. Як зізнався Р. Іваничук, в основу цього роману покладено й факт його власної біографії, коли у Святвечір 1944 р. до батьківської хати прийшов радянський солдат і попросив принести з сусідньої хати його планшет зі списками тих, хто завтра буде відправлений на Сибір. Виконавши прохання солдата, майбутній письменник ще багато років після цього мучився від докорів сумління. Щоб виправдати себе перед нащадками й написав “Вогненні стовпи”, запропонувавши три кінцівки цієї історії, які могли б мати місце, якби він тоді вчинив по-іншому. Із допомогою Р. Іваничука й самому Євгенові вдалося написати та видати власну книгу (“Записки каторжника”), у якій через поєднання рис автобіографічної повісті-свідчення й мемуарів проголошується, що людина може й повинна залишатися людиною за будь-яких обставин.

“Бо війна – війною...” долучається до решти романів Р. Іваничука, що ніби становлять єдиний цикл про вітчизняну історію, не тільки близьким історичним матеріалом, подібністю подій і героїв, а й провідними ідеями, перш за все – ідеєю звеличення особистості, що здатна духовно піднятися над несприятливими обставинами дійсності і всупереч їм залишитися людиною.

ЛІТЕРАТУРА

1. Баран Є. Роман Іваничук: “Література – це храм!” [Електронний ресурс] / Є. Баран // Літакцент. – 2009. – 23 червня. – Режим доступу: <http://litakcent.com/2009/06/23/roman-ivanychuk-literatura-%e2%80%94ce-hram/>
2. Залізник Б. Роман Іваничук: “50 років творчості – 50 книг” / Б. Залізник // Літературна Україна. – 2004. – 1 липня.
3. Іваничук Р. Бо війна – війною... / Р. Іваничук // Іваничук Р. Бо війна – війною...; Через перевал. – Х. : Фоліо, 2008. – С. 3–260.
4. Іваничук Р. І земля, і зело, і пісня / Р. Іваничук // Іваничук Р. І земля, і зело, і пісня. – Львів: Срібне слово, 2006. – С. 6–33.
5. Іваничук Р. Нещоденний щоденник / Р. Іваничук. – Львів: Літопис, 2005. – 216 с.
6. Іваничук Р. Торговиця / Р. Іваничук // Кур’єр Кривбасу. – 2012. – № 268–270. – С. 3–144.
7. Мельник О. Магія слова Романа Іваничука / О. Мельник // Урядовий кур’єр. – 2008. – 15 травня.

УДК 821.161.1 Достоевский – 3.09: 316.7

СОЦИОКУЛЬТУРНЫЙ МОТИВ, ПОВЛИЯВШИЙ НА ВОЗНИКНОВЕНИЕ ЛОЖНЫХ ИДЕЙ В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ ДОСТОЕВСКОГО

Гурбанова З.А., докторант

Бакинский славянский университет

В романах «Преступление и наказание» и «Подросток» Достоевский с невероятной проникновенностью зафиксировал душевные и духовные изломы и метания молодых людей, которые зародились в душах его героев в силу их неудовлетворенности своим социальным положением. В статье выявлен социальный фон, послуживший почвой для возникновения сверхценных идей у героев Достоевского.

Ключевые слова: идея, социум, самоутверждение, сверхценный, влияние.

Гурбанова З.А. СОЦІАЛЬНО-КУЛЬТУРНИЙ МОТИВ, ЩО ВПЛИНУВ НА ВИНИКНЕННЯ ХИБНИХ ІДЕЙ У ТВОРАХ ДОСТОЄВСЬКОГО / Бакинський слов’янський університет, Азербайджан

У романах «Злочин і кара» та «Підліток» Достоевський з неймовірною проникливістю зафіксував у молодих людях душевні та духовні надломи і кидання, які зародились у душах його героїв з огляду на їхнє невдоволення